

УДК 342.95 (477)

ДЕРЖАВНА ВЛАСНІСТЬ ЯК ФОРМА ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ (АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Кравчук О.О.

к.ю.н., докторант НТУУ „КПІ”

Досліджуються зміни аксіологічних підходів до державної власності на різних етапах розвитку незалежної української держави. Державна власність розглядається як всенародне надбання, що повинне використовуватися державою для досягнення загальних цілей та задач.

Исследуются изменения аксиологических подходов к государственной собственности на разных этапах развития независимого украинского государства. Государственная собственность рассматривается как всенародное достояние, которое должно использоваться государством для достижения всеобщих целей и задач.

The changes of axiological approaches to state property in different stages of Ukrainian independent state development are studied. State property is seen as national public thing which must be used by a state to achieve common goals and purposes.

Ключові слова: державна власність, форми власності, управління державною власністю, правове регулювання власності.

Українській державі сьогодні належить великий обсяг державної власності, що використовується або принаймні повинен використовуватися з суспільнокорисною метою: загальна вартість державного майна, закріпленого за державними підприємствами, організаціями та бюджетними установами, в 1 кварталі 2011 р. становила близько 713 млрд. грн., окрім цього понад 36 млрд. становила загальна вартість майна суб'єктів господарювання з державною часткою понад 50%, управління якими здійснює Фонд державного майна України. Держава володіє основним капіталом, вартість якого перевищує 10% від загальної вартості основних засобів в економіці України. Результати досліджень управлінських відносин, які виникають під час здійснення управління відповідним державним майном, показують, що такі відносини складаються практично в усіх напрямках державної діяльності.

Останнім часом динамічно змінюються організаційно-правові основи діяльності органів держави. Прийнято ряд нових законів, що врегульовують засади організації державного механізму – «Про Кабінет Міністрів України», «Про центральні органи виконавчої влади», «Про управління об'єктами державної власності», «Про фонд державного майна України» та інші. Із визнанням неконституційними змін до Основного Закону України, прийнятих у 2004 р., суттєво змінилося й конституційне врегулювання засад організації системи органів державної влади. У дечому змінюються і ключові підходи до регулювання управлінських відносин щодо майна державної власності; так наприклад, кардинально змінив підходи у сфері регулювання відповідних відносин Закон України «Про державно-приватне партнерство», що набув чинності наприкінці 2010 р. Новий рівень вимог щодо прозорості, а отже й ефективності управління майном висувають зміни в цій сфері, впроваджені Законом «Про доступ до публічної інформації».

З огляду на важливість державної власності як соціальної цінності, її економічну роль, у цій статті ми маємо на меті розглянути аксіологічний аспект державної власності як форми власності в Україні. Дослідження цього питання є необхідним для удосконалення законодавчих засад правового регулювання відносин державної власності, що в свою чергу сприяє розв'язанню проблеми удосконалення правового регулювання управління державним майном.

На складному шляху державотворення наша країна пройшла крізь різні економічні епохи, яким були притаманні різні підходи до врегулювання правових засад відносин у сфері державної власності та управління нею. Ще й сьогодні триває період активної правотворчості в цій сфері.

У радянські часи державна власність була пануючою формою власності на засоби виробництва [1, 286 – 297]. Так, наприклад, відповідна норма глави 2 Конституції Української РСР 1978 р. проголошувала, що соціалістична власність на засоби виробництва у формі державної (загальнонародної) і колгоспно-кооперативної власності становить основу економічної системи України. Тому в зазначений період управління в сфері державної власності майже повністю співпадало за напрямками, підходами та за змістом із державним управлінням економікою (народним господарством) країни, що мало плановий адміністративно-командний характер.

Фундаментальні зміни в конституційно-правовому регулюванні основних засад відносин власності були започатковані прийняттям Верховною Радою Української РСР 16.07.1990 р. Декларації про державний суверенітет України, якою проголошувалися, зокрема, економічна самостійність Української держави і захист усіх форм власності.

У подальшому Законом від 24.10.1990 р. «Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР» було припинено дію згаданої глави 2 Конституції. 7 лютого 1991 р. був прийнятий, а з 15.04.1991 р. набрав чинності Закон УРСР «Про власність», яким проголошено рівноправність трьох основних форм власності – індивідуальної (особистої і приватної трудової),

колективної, державної. Законом України „Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України” від 07.07.1992 р. зазначені форми власності уточнено, в тексті Закону слова „індивідуальна власність” замінено словами „приватна власність”. З цього часу в Україні проголошуються три форми власності – приватна, колективна, державна. Політичне, економічне, юридичне, ідеологічне значення Закону України „Про власність” були величезними, адже по суті саме він заклав основи правового регулювання економічної системи, що сьогодні функціонує в Україні. О.С. Яворська справедливо оцінює значення названого Закону як революційне [2].

У першому півріччі 1992 р. були прийняті Закони України „Про приватизацію державного майна” (введений у дію з 15.03.1992 р.), „Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)” (введений у дію 07.07.1992 р.), „Про приватизацію державного житлового фонду” (введений у дію 22.07.1992 р). Ці закони, що залишаються діяти і сьогодні, заклали основу формування приватної власності в Україні, поклавши також початок значному процесу роздержавлення, трансформації державної власності. Зазнали кардинальних змін і концептуальні наукові підходи до державної власності та управління нею. Ще й сьогодні вченими-економістами активно досліджуються питання „трансформації державної власності”, що пояснюється кардинальністю проведених змін, їх важливістю для суспільно-політичного життя та економічного розвитку.

Отже в процесі фундаментальних соціально-економічних та політико-правових перетворень, що зазнавала Україна на початку 90-х років минулого століття, змінювалося і аксіологічне значення державної власності. Процес цих змін в переосмисленні засад і підходів до управління державною власністю не завершено і сьогодні.

Важливість змін аксіологічних підходів до державної власності в суспільстві за останні 20 – 25 років важко переоцінити. Якщо „на зламі епох” – в 1990 – 1991 роках абсолютна більшість зайнятого в економіці населення України перебувала в трудових відносинах із підприємствами, організаціями, установами, заснованими саме на державній власності, то з розгортанням трансформаційних процесів ця ситуація докорінно змінилася. Сьогодні значна частина осіб, що своєю працею створюють валовий внутрішній продукт, працює на підприємствах приватної власності (колективна власність була загалом виключена з форм власності, про що йтиметься дещо нижче). Держава ж на початку процесів роздержавлення позиціонувалася як „неефективний власник”, якому протиставлялися приватні власники („ефективні”). Як виявилось приватний інвестор, дійсно, рахує гроші значно ефективніше, ніж держава, яка завжди як власник виступає в особі певних органів та осіб (представників). Тому населенню, що залишилося найманими працівниками, більшості якого довелося мати справу з приватним власником, довелося змінювати підходи і до виконання трудових обов’язків, змінюючи споживацьке ставлення до майна державної власності [1, 324; 3, 160] на підходи партнерські, коли праця обмінювалася на відповідну (або невідповідну) їй оплату.

Окрім цього, ефективність приватних власників подекуди виявилась лише ефективністю для себе (як власника), що нерідко протирічило суспільним потребам та інтересам. Тож українській економічній системі в процесі трансформації були знайомі і масове безробіття, і гіперінфляція, і ряд інших економічних потрясінь. За роки незалежності урядом проведено ряд грошових реформ, і зокрема введено в дію національну грошову одиницю – гривню, що була покликана підвищити довіру населення та суб’єктів господарювання до фінансово-економічної політики держави. Окрім цього, державою здійснювалися певні кроки до стимулювання підприємницької діяльності, в тому числі в малому бізнесі. Було прийнято ряд законодавчих актів у цьому напрямі, впроваджено зокрема спрощену систему оподаткування, обліку і звітності для суб’єктів малого підприємництва, що дало змогу покращити економічну ситуацію в суспільстві.

Трансформації, що відбувалися в економічній сфері на шляху ринкових перетворень, не могли не відбитися на зміні підходів до організації управління майном державної власності в Україні – у сфері такого управління неодноразово здійснювалися реформи – системного, організаційного, компетенційного характеру, (що стосувалися як системи об’єктів управління, так і суб’єктів управління). На шляху розвитку незалежної України змінювалися органи центральної та місцевої виконавчої влади, на які покладалося й покладається здійснення основних функцій у цій сфері, розширювалися та звужувалися повноваження посадових осіб, створювалися нові об’єкти управління та вибували інші. Частина цих змін можна було б оцінити позитивно, деякі зміни були невдаліми. Так, впровадження приватноправових механізмів в управління майном державної власності в деяких напрямках управлінської діяльності виявилось невиважданим, адже незважаючи на зміни суспільно-політичного ладу, державна власність залишається сферою публічною, і управління нею потребує виваженого застосування, в першу чергу, саме адміністративних заходів. Так, високо актуальними в цій сфері залишаються зокрема питання організації утримання майна державної власності на балансах експлуатуючих організацій, ефективного контролю за його наявністю та ефективним використанням, питання адміністративно-правової охорони та захисту державної власності.

Зміна соціальних цінностей у розглядуваній сфері, орієнтація України на інтеграцію до світового простору на засадах сучасних демократій відобразилися на подальшому конституційному врегулюванні основних засад відносин власності. Конституція України, прийнята 28.06.1996 р., проголосила принцип захисту державою прав усіх суб'єктів права власності і господарювання. Поряд зі встановленням у статті 116 норми-принципу, відповідно до якої Кабінет Міністрів України забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності, Основним Законом залишено поза межами конституційного регулювання перелік цих форм. У тексті Конституції, однак, називаються такі форми власності, як державна, приватна і комунальна, а також право власності Українського народу. Конституція України закріпила основні засади правового регулювання відносин власності в Україні і стала важливим підґрунтям для його подальшого розвитку. Загалом, як відмічає Н.С.Кузнєцова, в Україні, як і в усіх Країнах СНД, вихідні засади права власності, становлять саме конституційні норми [4]. Не було визначено переліку форм власності і в Цивільному кодексі України, що набув чинності з 01.01.2004 р. – із його прийняттям залишався чинним перелік форм власності, передбачений Законом України „Про власність”: приватна, колективна, державна (Законом допускалося і створення змішаних форм власності – на основі об'єднання майна, що є власністю громадян, юридичних осіб і держави, та передбачалося, що комунальна власність є різновидом державної, що не повністю узгоджувалося із Конституцією). У Цивільному кодексі містяться окремі статті (324 – 327) що присвячені врегулюванню засад права власності Українського народу, права приватної, державної та комунальної власності (кожна стаття присвячена відповідній формі власності).

Відповідно до статті 316 Цивільного кодексу України, правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. Статті 2, 317–319 зазначеного кодексу передбачають, що власникові належать права володіння, користування та розпорядження своїм майном, при цьому суб'єктами права власності є Український народ та інші учасники цивільних відносин: фізичні особи та юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права; власникам забезпечуються рівні умови здійснення своїх прав.

Законом України „Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Цивільного кодексу України”, що набрав чинності 20.06.2007 р. (тобто через 3,5 років після набрання чинності самим зазначеним кодексом), Закон України „Про власність” було визнано таким, що втратив чинність. Із цього моменту перелік форм власності в законодавстві України відсутній.

Досліджуючи досвід країн колишнього СРСР, зазначимо, що перелік форм власності наводиться, наприклад, у цивільних кодексах Російської Федерації (стаття 212 ЦК, якою визначено такі форми власності як державна, муніципальна та інші [5]), Республіки Білорусь (ст. 213 ЦК, де вказується, що власність може бути державною і приватною, однак ця класифікація не називається формами власності [6]), Республіки Таджикистан (ст. 236 ЦК, відповідно до якої власність в республіці виступає в формах приватної і публічної (державної) [7]).

Унаслідок наведених змін у законодавстві України, колективна форма власності, що була передбачена законодавством України в числі рівноправних (поряд із іншими) форм власності була по суті скасована. Враховуючи, що юридичні особи, утворені на основі поєднання майна держави та недержавних суб'єктів, мають важливе значення для економіки України, становлять вагомий частину майнового фонду, що належить державі та має безпосереднє відношення до нашого дослідження, оскільки державна частка в майні таких юридичних осіб – є об'єктом управління державної власності, вважаємо за необхідне окремо коротко зупинитися на розв'язанні цієї проблеми.

У державному класифікаторі форм власності ДК 001-94, затвердженому наказом Держстандарту України від 22.11.1994 р. № 288, передбачалася колективна власність як окрема форма власності. Зазначалося, що право колективної власності виникає на підставі: добровільного об'єднання майна громадян і юридичних осіб для створення кооперативів, акціонерних товариств, інших господарських товариств і об'єднань; передавання державних підприємств в оренду; перетворення державних підприємств в акціонерні та інші товариства; державних субсидій; пожертвувань організацій та громадян, інших цивільно-правових угод [8]. У прийнятому ж на заміну класифікатора ДК 001-94 державному класифікаторі ДК 001:2004 затвердженому наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28 травня 2004 р. № 97 (що теж був пізніше скасований), право колективної власності було віднесено до приватної (хоча на той час воно ще передбачалося чинним Законом „Про власність”), зазначалося, що об'єктами права приватної власності є майно приватних та інших видів підприємств, господарських товариств та об'єднань (крім державних та комунальних), кооперативів, організацій, установ, закладів (крім державних та комунальних), фізичних осіб [9].

Свого часу М.В.Колганов, досліджуючи власність в «період переходу до комунізму», зазначав, що приватна буржуазна власність є універсальною в тому розумінні, що перш за все її суб'єкт – приватна особа, навіть і тоді, коли в якості власника виступає група капіталістів чи держава [10, 21].

С.С.Алексеев, розглядаючи власність як „продовження людини в речах”, вказує на те, що в цьому сенсі власність взагалі – є власністю приватною. Разом із тим, – наголошує вчений, – державна власність позбавлена цих якостей, вона має риси державно-правового явища [3, 16, 50].

Вбачається, що зазначені вище зміни в цивільному законодавстві та легальному підході до класифікації форм власності мали здебільшого ідеологічне навантаження, проте вони призвели до спроб вмістити в поняття «приватна власність» суспільні відносини, які не охоплюються і не можуть охоплюватися цим поняттям. Наприклад, очевидно, що спільне підприємство або господарське товариство (наприклад, акціонерне товариство), яке має державну частку і частку, що належить фізичним і юридичним особам, належить його власникам не на праві приватної власності. Відносини між власниками (учасниками, акціонерами) такої юридичної особи та самою юридичною особою є відносинами власності, проте це не приватна власність. Не є, на нашу думку, приватною власністю і власність учасників господарських товариств на такі товариства як об'єкт власності і у випадках, коли держава чи територіальні громади не приймають в них участь. Використання терміну «колективна власність» у практичній діяльності та в науці [11] є тому підтвердженням.

Статтями 355 – 356 Цивільного кодексу України передбачається, що майно, яке є у власності двох або більше осіб (співвласників), належить їм на праві спільної власності (спільне майно); майно може належати особам на праві спільної часткової або на праві спільної сумісної власності; власність двох чи більше осіб із визначенням часток кожного з них у праві власності є спільною частковою власністю; суб'єктами права спільної часткової власності можуть бути фізичні особи, юридичні особи, держава, територіальні громади.

Тож на нашу думку, власність кількох суб'єктів (фізичних та юридичних осіб, держави Україна, Автономної Республіки Крим, територіальних громад, іноземних держав та інших суб'єктів публічного права) на підприємство, господарське товариство як єдиний (цілісний) майновий об'єкт – є окремою формою права власності і не відноситься ні до приватної ні до державної чи комунальної. Відповідна власність за своїм правовим режимом є спільною (як правило частковою) власністю вказаних учасників суспільних відносин.

У деяких зарубіжних країнах (наприклад Франція, Єгипет) законодавством передбачено, що держава може бути суб'єктом державної та приватної власності (або суб'єктом права публічної і приватної власності держави), причому приватна власність держави рівноправна з приватною власністю інших суб'єктів, то у відносинах державної власності діють особливі правила, що не вміщуються в цивільно-правову схему відносин власності (наприклад невідчужуваний характер, захист від стягнень тощо) [12]. В нашій державі також є аналогічна особлива форма права власності – право власності Українського народу, на якому відповідно до статті 13 Конституції, народкові належать земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу.

Ця особлива форма власності очевидно не є рівноправною з іншими формами, адже відомо, що наприклад, земля може належати іншим (конкретним) суб'єктам права власності, і це не позбавляє її статусу належності до власності Українського народу. Отже, право державної власності і право власності Українського народу – різні правові категорії. Відповідні об'єкти, що належать до кожної з названих категорій права власності, – мають різний правовий режим, управління цими об'єктами здійснюється в різний спосіб.

Відповідно до ч. 2 ст. 3 Закону «Про управління об'єктами державної власності», дія цього Закону не поширюється на управління об'єктами власності Українського народу. Управління такими об'єктами має свої особливості, що як правило врегульовуються відповідними спеціальними законодавчими актами, відокремленість норм яких навіть покладено в основу комплексних галузей або підгалузей правової системи України (наприклад, земельне право, повітряне право). Слід відзначити, що значна кількість інших об'єктів права державної власності мають певні особливості. Так, свої особливості має такий об'єкт права власності як грошові кошти. Порядок витрачання державних коштів регулюється нормами бюджетного права як підгалузі фінансового права, а також спеціальними нормами законодавства про державні закупівлі (так зване „тендерне законодавство”). Чи досягає при цьому держава загальнокорисної мети, що ставиться або принаймні повинна ставитися при здійсненні правового регулювання у відповідній сфері? Якщо взяти наприклад сферу державних закупівель, що є доволі динамічною, слід визнати, що багато в чому ця сфера є надміру врегульованою (не зважаючи на деякі очевидні прогалини). Не секрет, що іноді державний замовник (покупець) в закупівлі змушений закуповувати товар в одного з учасників, що взяли участь у процедурі закупівлі, хоча їх пропозиції є невідповідними в порівнянні з потенційною прямою закупівлею (із середьоринковими цінами). Встановлюючи обов'язковість тендерних процедур, забороняючи попередню оплату товарів у ситуаціях, коли це є прийнятним у приватному секторі, держава нібито не довіряє керівнику замовника, змушує зробити закупівлю нібито публічною – і за це іноді платить завищеною ціною. Насправді продукцію, що реалізується державі під час державної закупівлі, за ціною не варто беззастережно порівнювати з продукцією, що реалізується приватним замовникам, адже у випадках, коли продавці мусять грати за спеціальними правилами,

що діють у цій сфері, вони закладають в ціну товару всі свої витрати обігу, пов'язані з участю в закупівлі, (а це іноді недешево „задоволення“).

Дійсно, відповідно до пунктів 39.2, 39.4 статті 39 Податкового кодексу України, при визначенні звичайної ціни використовується інформація про ціни в операціях між непов'язаними особами у співставних умовах на відповідному ринку товарів (робіт, послуг). Це означає, що ціна буде звичайною в порівнянні з операціями поставки за аналогічними умовами – тобто з іншими державними закупівлями, для яких повністю або частково заборонена попередня оплата, аналогічним порядком укладення договору (забезпечення, участь у конкурсі тощо) та аналогічними обсягами поставки. Ціна на вільному ринку, за умови попередньої оплати, як правило, є нижчою від ціни з післяплатою, адже відволікання оборотних коштів в товар для постачальника, з економічної точки зору, не є безоплатним.

Особливими видами державного майна є і державні частини Музейного фонду, Національного архівного фонду, управління якими здійснюється в порядку, визначеному спеціальними законами.

Таким чином, саме суспільне значення об'єктів права державної власності обумовлює публічний характер управління нею.

Не дивлячись на свою безумовну системну цілісність і єдність, – як зазначав А.С.Матненко, – державна власність представляє собою складну, комплексну та ієрархічну систему відносин, структуровану за значною кількістю ознак, що відображають ту чи іншу сторону, той чи інший зріз цієї системи. Саме тому, на думку вченого, в літературі державна власність і характеризується як найскладніший за своєю структурою вид власності, що обумовлюється, головним чином, унікальною природою суб'єкта права державної власності. Складна організаційна будова держави, її особлива, політична, природа – зумовлюють унікальний характер організації прояву держави як власника, а отже і всієї системи відносин державної власності [13]. Державна власність, – як відзначала В.О.Мокшина, – поєднує принципові положення двох підсистем права – публічного та приватного: питання про власність, яке традиційно вважається одним із основних у цивільному праві, – одна зі складових у процесі реалізації права державної власності; іншою складовою правового регулювання права власності за участю держави – є положення адміністративного права як найбільш специфічного і прийняттого для управління державним майном [14].

Сьогодні найголовнішою формою власності в суспільстві визнається приватна власність [15]. Проте цей пріоритет має не більше, ніж ідеологічне значення, Конституція гарантує рівність суб'єктів усіх форм власності. У радянські ж часи, як уже зазначалося, пріоритет державної власності в усіх галузях суспільного життя не викликав сумнівів. Управління цією власністю здійснювалося адміністративно-командними методами, застосування яких уже в 80-ті роки ХХ століття було піддано критиці, зокрема і в науковій літературі [16; 17]. М.В.Колганов, аналізуючи власність в «період переходу до комунізму» наприклад, зазначав, що при капіталізмі, де панує приватна власність на засоби виробництва, взагалі не існує управління власністю як суспільної проблеми; управління власністю – там є особистою справою приватного власника. Тому, на думку вченого, управління власністю при соціалізмі, коли вона набуває вигляду суспільних відносин, ставить людей в прями особистісні, а не товарні відносини, характерні взагалі для всякої форми управління [10, 32 – 33]. Звичайно, управлінські відносини при управлінні державною власністю, виникають не лише при соціалізмі, що і підтверджує історія розвитку української держави за роки незалежності.

На сьогодні, як свідчать результати проведеного нами анкетування, державна власність більшістю громадян (близько 70%) сприймається відповідно до її економічної та юридичної сутності – як всенародне надбання, що використовується або повинне використовуватися державою для досягнення загальних цілей і задач, виконання функцій держави.

Виходячи із зазначеного, вважаємо за необхідне зробити наступні **висновки і пропозиції**:

Державна власність, як окрема форма власності, відіграє на сьогодні важливу роль в економіці України. Як соціальна цінність державна власність являє собою всенародне надбання, що використовується або повинне використовуватися державою для досягнення загальних цілей і задач, виконання функцій держави.

Суспільне значення об'єктів права державної власності обумовлює публічний характер управління нею.

Відсутність у чинному законодавстві переліку форм власності слід визнати недоліком правового регулювання відносин власності. З огляду на суспільну значимість, перелік форм власності доцільно передбачити в тексті Основного Закону України.

Володіння, користування і розпорядження державним майном, що здійснюється державою в особі відповідних суб'єктів для реалізації відповідних державних функцій, втілюється у відповідних правових формах. Ця діяльність являє собою діяльність з управління майном державної власності, розгляду особливостей адміністративно-правового регулювання якої буде присвячено наші подальші наукові дослідження.

Література

1. Рубаник В. Е. Собственность в истории российской и украинской систем права: общее и особенное. (Отношения собственности в восточнославянской традиции правового регулирования: историко-правовое исследование) / В.Е.Рубаник. – Х.: Консум, 2004. – 519 с.
2. Яворська О.С. Правове регулювання відносин власності за цивільним законодавством України: Навч. посібн. / О.С.Яворська. – К., 2008. – С. 150.
3. Алексеев С.С. Право собственности. Проблемы теории / С.С.Алексеев. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма: Инфра-М, 2012. – 240 с.
4. Кузнєцова Н. Власність як основа громадянського суспільства і демократичної держави / Н.Кузнєцова. // Право України. – 2011. – №5. – С. 7.
5. Электронный ресурс. Режим доступа: [<http://base.garant.ru>].
6. Электронный ресурс. Режим доступа: [<http://pravo.by>]
7. Электронный ресурс. Режим доступа: [<http://mmk.tj/ru/legislation/legislation-base/codecs/>]
8. Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2002. – № 5.
9. Юридичний вісник України. – 2004. – № 47.
10. Колганов М.В. Собственность в период перехода к коммунизму / М.В.Колганов. – М., 1963. – 116 с.
11. Беленцов В.М. Методологія формування оптимальної структури власності як основи економічного розвитку України: автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03 / Беленцов Володимир Миколайович; Ін-т економіки пром-сті НАН України. – Донецьк, 2009. – С. 4.
12. Талапина Э.В. Конституционно-правовое регулирование разграничения государственной собственности в Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Талапина Эльвира Владимировна; Ин-т гос-ва и права РАН. – М. – 2000. – С. 41.
13. Матненко А.С. Управление государственной собственностью субъекта Российской Федерации: организационно-правовые проблемы: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Матненко Александр Сергеевич; Омский государственный университет. – Омск, 1999. – С. 23.
14. Мокшина В.А. Организационно-правовые проблемы управления государственным имуществом в субъектах Российской Федерации (на примере областей Центрально-Черноземного региона: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14 / Мокшина Виктория Александровна; Воронежский гос. ун-т – Воронеж. – 2005. – С. 3.
15. Поліщук Л. Форми права власності за законодавством України / Л.Поліщук. // Віче. – 2011. – №14.
16. Запорожец А.М. Некоторые правовые аспекты развития социалистической собственности / А.М.Запорожец. // Право собственности в условиях совершенствования социализма. – М., 1989. – с. 42 – 46.
17. Право собственности в СССР / Проблемы, дискуссии, предложения. / Под ред. Ю.К.Толстого, В.Ф.Яковлева. М.: Юрид.лит., 1989. – С. 31.